

Осередки філології

Валентина Саєнко

УДК 821.161.2:378.4.096(477.74-21)“1939-2014”

КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ПЕРСОНАЛІ І ФАКТИ

У вимірах цього річного 150-літнього ювілею класичного Одеського національного університету імені І. І. Мечникова чергова річниця кафедри української літератури – це теж знаменна подія, органічно вписана в розвиток університетської науки й вишколу кадрів, які працюють в освітній галузі та засобах масової комунікації. Понад 75-літня історія однієї з вагомих ланок філологічного факультету – це історія зростання й переформатування одеської літературознавчої школи, відомої не тільки в Україні. Це історія трудового колективу, у котрому склалися пріоритетні напрямки українознавчих студій, пробиваючись крізь перепони русифікаторської політики як за царських часів, так і за радянських. Окрім того, доводилося долати синдром “меншого брата”, щоб не загубитися на тлі розвитку русистики, якій, цілком зрозуміло, надавалося пріоритетного значення в Новоросійському (імператорському!) університеті.

Глибокий сенс мали творчі пошуки літературних критиків, котрі швидко реагували на мистецькі явища й літературні тенденції, формуючи культурні горизонти кожного громадянина, який хотів бути освіченим і прагнув нових знань та орієнтації в навколишньому світі. Це взаємодія поколінь науковців низки генерацій, об’єднаних спільною справою в розбудові україністики. Це, нарешті, персональна історія співробітників кафедри, кожного, хто поетапно докладав зусиль до її багатолітнього тривання в часі і просторі філологічної науки на теренах України, починаючи з кінця 1930-х років і до сьогодні. Але підвалини україністики закладалися ще на зорі функціонування університету такими відомими істориками і філологами, як Іван Линниченко, Олександр Грушевський, Євген Будде, Василь Істрін, Михайло Комаров, Михайло Слабченко.

Саме тому існує необхідність осмислити багатолітній шлях кафедри української літератури, щоби панорамно репрезентувати її роль і значення в розвитку українського складника в гуманітаристиці поліетнічного південного краю.

Слід наголосити на тому, що біля джерел україністики із часу відкриття класичного університету на Півдні України стояли такі відомі вчені, як перший декан історико-філологічного факультету Віктор Іванович Григорович та Василь Михайлович Істрін, котрі закладали традиції актуальних і ґрунтовних підходів до питань філології в широкому її спектрі, що послужило основою для формування наукової школи ще до відокремлення від історико-філологічного факультету (1937 року). Так, професор В. М. Істрін був медієвістом, який ретельно вивчав перекладні пам’ятки давньоруської писемності, а також грецькі списки Хроніки Григорія Амартола тощо.

Вагомий внесок у студіювання методологічних аспектів філології зробили вчені світового масштабу, які працювали в університеті: засновник психологічної школи в літературознавстві Дмитро Миколайович Овсянко-Куликовський, славіст і медієвіст Василь Миколайович Мочульський, а також перший декан історико-філологічного факультету, відомий літературознавець, фольклорист, професор Роман Михайлович Волков, який цікавився краєзнавством, народознавством, став ініціатором створення музею Степової України. Як фольклорист Р. Волков заклав фундамент компаративних студій українського фольклору в слов'янському контексті та спеціального вивчення особливостей сюжетоскладання народної казки (I том книжки "Казка великоруська, українська і білоруська" вийшов 1924 р.).

Патріотом у професії філолога на теренах Одеси був також Олександр Сергійович Грушевський, брат академіка Михайла Грушевського. У 1900-х рр. він опублікував низку фольклористичних, етнографічних і літературознавчих праць – таких, як "З історії української етнографії. Вивчення історичних пісень", оглядову працю про фольклористичні студії М. Цертелева, М. Максимовича, І. Срезневського, П. Лукашевича та інших. Цікавився дослідник і новою українською літературою, написав праці про І. Котляревського, М. Гоголя, Г. Квітку-Основ'яненка, А. Чайковського, Олену Пчілку, Н. Кобринську, Б. Грінченка, О. Маковея, О. Кобилянську, Б. Лепкого, В. Стефаника, М. Коцюбинського, В. Винниченка.

І все ж цього було недостатньо для спеціального й системного студіювання дисциплін українознавчого циклу, то більше, що його притлумлювала спершу політика царського уряду, а потім – радянської влади. Саме тому студенти університету й патріотично налаштована інтелігенція Одеси наполягали на відкритті українознавчих кафедр та введенні української мови в навчальний процес. О. Нагірняк зазначав, що поборниками становлення українського національного університету були саме студенти, "які на чолі з М. Слабченком вимагали відкриття українознавчих кафедр в університеті... У грудні 1905 р. Рада професорів університету розглянула заяви студентів-українців і ухвалила постанову про відкриття нових кафедр: з історії України, історії української літератури, української мови, права українського народу. У постанові зазначалось, що на тих кафедрах, де більшість слухачів-студентів будуть українці, лекції повинні читатися українською мовою. Але через політичні причини і згорання революційного руху в країні кафедри українознавства так і не були відкриті" [2, 82].

Якщо філологічний факультет розпочав свою роботу лише 1937 року, то самостійна кафедра української літератури – двома роками пізніше.

У короткій історії кафедри української літератури подаємо періодизацію етапів її розвитку, характеристики найвагоміших досягнень, аналізуємо напрямки досліджень. Ідеться і про неодноразове переформатування кафедри, її роз'єднання/злиття з іншими літературознавчими підрозділами, як і змінним персональним складом, що позначилося на її багатолітньому шляху.

Найважче простежити склад членів кафедри перших років її діяльності, бо кадрове забезпечення українцями перебувало під загрозою потрапити в жорна тоталітарної машини після згорання українізації; нестача кадрів призводила до сумісництва. Оскільки в Одесі, крім Одеського державного університету імені І. І. Мечникова, існували ще Одеський педагогічний інститут імені К. Д. Ушинського та Інститут іноземних мов, то простежити персональну долю кожного з викладачів виявилось складно. Крім того, низка праць співробітників була розпоршена чи не потрапила до фондів Наукової бібліотеки Одеського

державного університету у зв'язку із Другою світовою війною, евакуацією чи з інших (передусім – політичних) причин.

Але цілісна картина українознавчих студій на теренах Півдня України все ж постає вельми широкою. Якщо взяти до уваги, що надруковані короткі історії кафедр, скажімо, Бердянського й Житомирського державних університетів, не кажучи про Львівський національний університет імені Івана Франка (з його 300-літньою історією) і Київський національний університет імені Тараса Шевченка, то пора й одеській кафедрі зробити присутній внесок в історію розвитку гуманітаристики в загальноукраїнському масштабі і слов'янському контексті. Тим більше, що нині, в умовах складної політичної ситуації, коли агресивно діє “русский мир”, прагнучи Південь і Схід України перетворити на “Новоросію”, викресливши з історії народу її українські сторінки й періоди органічного буття на своїй землі й у своїй державі, особливої актуальності набуває вивчення динаміки україністичних студій, у яких формувалася й набула повноти традиція осягнення українського (а не тільки російського!) складника європейської культури в Одеському університеті.

Отже, 1939 року кафедра української літератури розпочала свій самостійний шлях як наукова й навчальна одиниця вже в системі філологічного факультету, а не історико-філологічного, як було доти. Це – знаменна подія не лише для Півдня України, а й у загальноукраїнському масштабі. 1941 р. кафедру було евакуйовано разом з усім Одеським державним університетом до Байрам-Алі, де роботу налагоджували в умовах суспільної й кадрової нестабільності. Адже студенти, аспіранти, викладачі пішли на фронт і доучувались уже після Перемоги, інтенсивно здобуваючи знання, наукові ступені та звання. Це була вже зовсім інша генерація науковців, яка за фронтовим досвідом значно випереджала покоління ровесників. І через те вершини науки його представники (Г. А. В'язовський, К. Ю. Данилко, П. Ю. Данилко, М. І. Доброгорський, І. М. Дузь, А. А. Жаборюк, М. О. Левченко, П. Т. Маркушевський, І. Є. Сасенко) брали наполегливістю, працездатністю й сумлінним ставленням до свого обов'язку заступити й тих талановитих юнаків і юнок, які загинули на фронті. І це кредо, напевно, не оголошувалося, але внутрішня пружина інтенсивної дії науковців післявоєнного покоління, що склали ядро і сутність кафедри другої половини 1940–1960-х рр., – безперечна.

За принципом хронологічного розвитку та критерієм найбільш щедро творчого ужинку в багатолітньому функціонуванні кафедри зримо вирізняється кілька періодів, які фіксують і неодноразове переформатування кафедри, що пережила спершу поділ на три кафедри, а пізніше – злиття двох кафедральних утворень. Через те викладачі, міняючи кафедральну приналежність згідно з роз'єднанням/злиттям, були членами різних науково-навчальних осередків. А тому публікації низки праць учених (наприклад, Анатолія Жаборюка, Василя Полтавчука, Ніни Пашковської, Валентини Сасенко та ін.) у бібліографічних довідниках, укладених Науковою бібліотекою ОНУ (а вона належить до п'яти найпрестижніших і найповніших бібліотек не тільки України), не відстежені за роками праці на тій чи тій кафедрі, а подані цілісним корпусом.

І. 1939–1941 роки – нетривалий період становлення й формування напрямків дослідницької практики, що не обмежувалася суто літературознавчими аспектами, але сягала історії театрального життя, краєзнавства й безпосередньої реакції на культурні явища – власне, критики. Кадровий склад, хоч і був кількісно скромним, проте об'єднував ентузіастів україністики, орієнтованих на професіоналізм у власних і колективних студіях та на інтенсивність викладання.

II. 1940-ві роки як субперіод в історії кафедри позначений зміною умов роботи через евакуацію і спрямування наукових інтересів у бік патріотичної публіцистики, середньоазійської тематики і збирання фактів компаративних перетинів української культури з іншими культурами не так близького, як далекого зарубіжжя. Важливим було відновлення роботи кафедри у зруйнованій війною Одесі, коли знову постала нагальна потреба зберегти статус культурного й інтелектуального центру Півдня України зі значним вітчизняним складником.

III. 1950–1970 роки – період інтенсивного формування одеської літературознавчої школи, котра, здобувши резонанс в усій Україні та за її межами, посіла вагоме місце як у кадровій політиці, так і в розширенні та поглибленні спектра досліджень. Очолював кафедру в 1950-ті рр. доцент Віталій Зіновійович Несторенко, а пізніше – Григорій Андрійович В'язовський. Тоді вона характеризувалася як переформатуванням, диференційно-інтеграційними процесами внутрішнього кафедрального життя, так і низкою більш присутніх рис. Саме в цей час докторами наук, професорами стали Андрій Володимирович Недзвідський (1964), Григорій Андрійович В'язовський (1967), Іван Михайлович Дузь (1968), Наталя Борисівна Кузякіна (захистила дисертацію в Москві, але написала її в Одесі), Михайло Олександрович Левченко (1968), Василь Васильович Фащенко (1970), Євген Миколайович Прісовський (1987). Наполегливо працювали в цей час і доценти з того ж фронтового покоління: Кость Юхимович Данилко, відомий фольклорист і декан філологічного факультету 1950-х рр.; Петро Трохимович Маркушевський; Віталій Зіновійович Несторенко; Іван Єгорович Саєнко, дослідник творчості Лесі Українки й автор компаративних студій; Іван Якович Заєць і Василь Васильович Шапоренко, які вивчали класичну та новітню українську літературу. Трохи пізніше прийшов після редакторської роботи в університетському видавництві й після захисту кандидатської дисертації Панас Юхимович Данилко. Додалися молоді кандидати наук – Ніна Феофанівна Пашковська (1971) та Валентина Павлівна Саєнко (1971). Прикметно й те, що наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років у зв'язку з укрупненням вишів склад Одеського державного університету поповнився студентами-україністами й викладачами Ізмаїльського педагогічного інституту. Це були доценти Наталя Кузякіна (завідувач кафедри української та зарубіжної літератури в Ізмаїлі), Іван Єгорович Саєнко (випускник Одеського державного університету, колишній ректор Ізмаїльського педагогічного університету) і Петро Трохимович Маркушевський та його дружина викладач Раїса Филімонівна Маркушевська. Поповнилася кафедра й за рахунок влиття кадрів з Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського та Одеського інституту іноземних мов (доценти Мефодій Гурович Устенко, Анатолій Андрійович Жаборюк, Іван Якимович Заєць, Василь Васильович Шапоренко).

Кілька професорів (Г. В'язовський, І. Дузь, М. Левченко, А. Недзвідський, В. Фащенко) були членами спеціалізованої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій не тільки в Одеському університеті, а й в Інституті літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР. Більше того, професор В. Фащенко став лауреатом премії імені Олександра Білецького та Шевченківської премії.

IV. 1970–1980-ті роки позначилися формуванням і самостійним існуванням на основі питомої за науковим потенціалом (6 професорів, докторів наук) і за кількісним складом кафедри трьох літературознавчих кафедр:

а) *теорії і методики викладання літератури* (завідувач – професор Г. В'язовський, із 1967), пізніше перейменованої на *кафедру теорії літератури і компаративістики* (завідувач – професор Н. М. Шляхова, з 1992);

б) *радянської літератури і літератури народів СРСР*, пізніше змінила назву на *кафедру літератури ХХ століття*. Засновником був професор В. Фащенко, який зробив посутній вклад у дослідження української культури ХХ ст. та білоруської, грузинської, прибалтійських літератур. До складу кафедри, крім тих, хто перейшов із кафедри української літератури (професор А. В. Недзвідський, доценти Н. Ф. Пашковська й В. П. Саєнко), влилися нові кадри: доценти В. Є. Панченко, В. Г. Полтавчук, М. П. Стрельбицький. Після смерті очільника осередок пережив нетривалу трансформацію на *кафедру новітньої літератури та журналістики* (завідувач професор О. В. Александров). Та стале ядро кафедри й у цей період активно вивчало наукову проблематику, пов'язану з історією розвитку літератури ХХ ст.;

в) *історії української літератури* (завідувач професор І. М. Дузь, а по його смерті – професор Є. М. Прісовський; потім доцент В. Г. Полтавчук; нині кафедру очолює доцент О. Г. Шупта-В'язовська). Кафедра української літератури, яка славилася в 1960–1970-ті рр. не тільки своїм складом, а і якістю викладання й науковими інтенціями та їх успішною реалізацією, делегувала на завідувача кафедри російської літератури україніста професора М. О. Левченка, який обіймав цю посаду впродовж 1968–1987 років. Захистила докторську дисертацію (1997) Т. С. Мейзерська, котра очолила загальноуніверситетську кафедру українознавства, що на ній працював після захисту кандидатської дисертації письменник Анатолій Колісниченко.

Отже, на видноколі Одеського державного університету з'явилося три літературознавчі кафедри, котрі відбрунькувалися від заснованої 1939 року. Кафедру літератури ХХ століття, яку очолював професор В. Фащенко, добре знали за межами України, зокрема у ближньому й дальньому зарубіжжі. Після рецензування і схвалення до друку філологами кафедри літератури ХХ ст. Московського університету імені М. Ломоносова у видавництві “Вища школа” побачила світ колективна монографія “Проблема характеру в радянській багатонаціональній літературі (кінець 60-х – початок 70-х років)” (1977), авторами розділів якої були професор В. Фащенко (“Життєва і художня правда характеру”), доцент А. О. Слюсар (“Характер у сучасній російській повісті”), доцент Л. А. Бурчак (“Внутрішній монолог у “Прощай, Гульсари!” Ч. Айтматова”), доцент В. П. Саєнко (“Суспільне покликання особистості”), тоді аспірант, а нині професор В. Є. Панченко (“Стиль характеротворення в повістях Романа Федоріва”), доцент Н. Ф. Пашковська (“Становлення героя в дилогії і трилогії”), доцент Д. К. Кондратьєва (“Майстерність зображення характеру в романі Й. Авіжюса “Втрачений дім”), доцент Л. В. Берловська (“Людина праці в творах про робітничий клас”).

Багато викладачів кафедри пройшли вишкіл на факультеті підвищення кваліфікації як Львівського державного університету імені І. Я. Франка, так і Московського державного університету імені М. Ломоносова. Тому налагодилися контакти з багатьма зарубіжними науковими школами, що дали змогу кафедрі української літератури не замикатися в межах своїх проблем, але побачити і сприйняти результати праці й колег-філологів, усвідомити особливу роль літературознавчих шкіл, що склалися у творчий колектив аж ніяк не впродовж одного покоління. Отже, ідея неперервності культурного розвитку, як і наукового поступу, органічно вбиралася як запорука кафедральної спільки непересічних індивідуальностей.

Як бачимо, історія одеської літературознавчої школи засвідчує не тільки диференційно/інтеграційні процеси й переформатування, що випали на її багатолітню долю, а й вироблення низки посутніх рис.

V. Сучасний період в історії кафедри припадає на межу тисячоліть – кінець 1990-х років ХХ століття – наш час. Це етап кафедрального розвитку в незалежній Україні.

Починаючи із 2004 р., попередній склад кафедри української літератури (завідувач професор Є. М. Прісовський, доценти О. Г. Шупта-В'язовська, Л. М. Ісаєнко, Н. П. Малютіна, Л. Б. Мостова, О. Є. Ткачук, Л. Д. Чикур, П. М. Ямчук, викладачі А. В. Подмазко і Т. Л. Стоянова) поповнився українцями з кафедри новітньої літератури – доценти А. І. Колісниченко, І. Ю. Немченко, Н. Ф. Пашковська, В. Г. Полтавчук, В. П. Саєнко. Доцент Н. П. Малютіна стала доктором наук.

Упродовж 2004–2015 рр. у складі кафедри відбулися кадрові зміни: звільнилися, перейшовши в інші навчальні заклади, А. В. Подмазко, П. М. Ямчук, І. Ю. Немченко; тим часом 2008 року розпочали роботу викладачі О. В. Казанова та І. В. Нечиталюк.

Сьогодні маємо повне право говорити про одеську літературознавчу школу, і її домінуючі прикмети – це широкий діапазон дослідницьких практик і напрямків вивчення проблем україністики, уключаючи фундаментальні – такі, як:

– *історія літератури* (професори Г. А. В'язовський, І. М. Дузь, Н. Б. Кузякіна, М. О. Левченко, Т. С. Мейзерська, А. В. Недзвідський, Є. М. Прісовський, В. В. Фащенко (підготував 10 кандидатів наук і 1 професора); доценти В. З. Несторенко (керував кандидатськими дисертаціями молодих учених, зокрема й Г. А. В'язовського), Н. П. Малютіна (пізніше професор), В. Є. Панченко, Н. Ф. Пашковська, В. Г. Полтавчук, В. П. Саєнко (під її керівництвом захищено 7 кандидатських дисертацій), І. Є. Саєнко, М. П. Стрельбицький;

– *теорія літератури* (професор Г. А. В'язовський; його справу продовжили професори Н. М. Шляхова, Є. М. Черноіваненко, професор А. А. Жаборюк, доцент П. Ю. Данилко);

– *фольклор та етнографія* (ґрунтовно ці аспекти вивчали в першій генерації літературознавців такі вчені, як Н. І. Букатевич, Р. М. Волков, В. І. Гнатюк, О. С. Грушевський, К. Ю. Данилко, П. Т. Маркушевський, А. В. Музичка, М. Г. Устенко, у наш час – О. В. Казанова, Л. Б. Мостова, П. М. Ямчук, який захистив докторську дисертацію з філософії);

– *література ХХ століття та сучасна українська й російська літератури* означеного періоду (В. Є. Панченко, Н. Ф. Пашковська, В. Г. Полтавчук, В. П. Саєнко, М. П. Стрельбицький, В. В. Фащенко);

– *порівняльне літературознавство, компаративістика*. У цій царині працювали професор В. В. Фащенко, автор багатьох статей і книжок; його перша аспірантка В. П. Саєнко, виконавши кандидатську дисертацію “Творчість Олександра Гаврилюка і європейська антифашистська література про концтабори”, не втратила інтересу до типологічного зіставлення літератур, зосередилася на студіях української літератури в контексті скандинавістики; професор А. А. Жаборюк (автор восьми мистецтвознавчих праць, зокрема “Малярська творчість Тараса Шевченка” і “Давнє українське малярство”), доценти К. Ю. Данилко, П. Т. Маркушевський, пізніше – доценти, а нині професори В. Є. Панченко, М. П. Стрельбицький;

– *медієвістика*, що активно розвивалася впродовж п'яти періодів існування кафедри української літератури. Курс давньої української літератури читали на українському відділенні в 1950–1960-х рр. Г. А. В'язовський, П. Т. Маркушевський; потім М. Б. Мостова та П. М. Ямчук, які розробили чимало вагомих аспектів цього напрямку дослідження. Після створення кафедри новітньої літератури і журналістики її завідувач О. В. Александров захистив

докторську дисертацію з медієвістики та продовжив свої студії, перейшовши на кафедру журналістики (а потім окремого факультету);

– *поетика художнього твору*. Цей аспект не оминув жоден викладач, починаючи від 1939 р. й по сьогодні;

– *критика*. Першопрохідцями в цій галузі філології були М. Ланшин, що мав значний досвід літературно-критичних “боїв” 1920–1930-х рр., і А. В. Недзвідський, безпосередній учасник та знавець літературного процесу доби Розстріляного Відродження й 1930-х рр. Доля цих українців складалася нелегко: зазнав репресій Мирон Степняк, а також Микола Дащенко, дисертація якого була розкритикована у статті, надрукованій у газеті “Чорноморська комуна”, за низькопоклонство перед Заходом (у вченні про комічне автор спирався не на марксистські праці, а на студії “буржуазних учених” А. Берґсона, З. Фройда, Т. Гоббса). Унаслідок цькування був позбавлений роботи на кафедрі. Переслідували за український буржуазний націоналізм і А. Недзвідського, який упродовж 1944/1945 навчального року очолював кафедру української літератури. 1946 р. він позбувся посади завідувача, а 1953-го наказом по університету був на півроку звільнений із роботи. Узагалі ж талановитими критиками були чи не всі члени кафедри, які повторили досвід старших колег, звертаючись до сучасного літературного процесу і відгукуючись на знакові події і твори, висвітлюючи постаті митців у цікавих рецензіях, оглядах, спеціальних статтях, присвячених значним явищам української культури (Г. А. В’язовський, Н. Б. Кузякіна, М. О. Левченко, В. Є. Панченко, М. П. Стрельбицький, В. В. Фащенко та ін.);

– *театро- і краєзнавство* (у цій галузі значні успіхи мали професори І. Дузь; Н. Кузякіна, А. Недзвідський, які підтримували зв’язки з режисерами не тільки одеських, а й прибалтійських, грузинських, російських театрів; М. Левченко, який вивчав театр корифеїв; В. В. Фащенко, М. О. Дащенко, М. Г. Устенко, а пізніше – Є. М. Прісовський, Н. П. Малютіна, доценти П. Т. Маркушевський, Л. М. Ісаєнко, А. І. Колісниченко, В. Г. Полтавчук);

– *генеалогічні студії* (професори Г. А. В’язовський, І. М. Дузь, М. О. Левченко, Н. Б. Кузякіна, Т. С. Мейзерська, А. В. Недзвідський, Є. М. Прісовський, В. В. Фащенко, доценти О. Г. Шупта-В’язовська, В. П. Саєнко, І. Є. Саєнко, Н. Ф. Пашковська, В. Г. Полтавчук). У нинішній час курс на тематичні студії жанрової природи твору взяли всі члени кафедри української літератури під керівництвом професора Н. П. Малютіної, яка вивчає передовсім драматургію.

Шевченкознавство, франкознавство, студії доробку Лесі Українки, вивчення літератури ХХ століття та класичної і сучасної літератури також плідно культивувалися й розвивалися впродовж 75-ти літ інтенсивного творчого життя кафедри.

Помітний слід залишила в історії *шевченкознавства* як окремої сфери наукової діяльності кафедри видрукувана двома виданнями (1960, 1963) “Біографія Т. Г. Шевченка”, виконана з ініціативи доцента В. З. Несторенка до 150-річчя від дня народження поета колективом співробітників кафедри української літератури ОДУ імені І. І. Мечникова. Книга, збудована за часопросторовим принципом топосів буття Кобзаря, була двічі опублікована у видавництві Київського університету накладом 15000 примірників; відповідальний редактор – Г. А. В’язовський. Її перший розділ – “Дитячі та юнацькі роки Т. Г. Шевченка” – написав доцент К. Ю. Данилко; другий – “Т. Г. Шевченко у Петербурзі до першої поїздки на Україну” – доцент М. О. Левченко; третій – “Т. Г. Шевченко на Україні і в Петербурзі” – доценти В. З. Несторенко (перший, третій та четвертий підрозділи), М. О. Левченко (другий підрозділ), І. М. Дузь (п’ятий підрозділ); четвертий – “Т. Г. Шевченко на засланні” – доцент Г. А. В’язовський;

п'ятий – “Останні роки життя Т. Г. Шевченка” – доцент А. В. Недзвідський. Слід зазначити, що всі співавтори книжки захистили докторські дисертації, стали професорами. На жаль, передчасно пішов із життя його ініціатор, тодішній завідувач кафедри В. З. Несторенко. Водночас успішним здійсненням цього вагомому проекту кафедра досягла відразу двох вагомих результатів:

1) увела в контекст шевченкознавства цілісну працю – наукову систематизовану біографію поета, що стала об'єктом вивчення у школах і вишах;

2) заявила про себе як про творчо ефективний колектив односторонців, вага діяльності якого вийшла далеко за межі регіону.

Шевченкова біографія, створена одеситами, так і залишилася чи не єдиною публікацією такого типу, хоча значно пізніше вчені кафедри спільно з колегами Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка створили ще одну книжку навчального типу – “Українська радянська література”, – підручник, що витримав два видання.

І хоча з висоти сьогодення шевченкіани є у згаданій біографії деякі проблемні й дрібніші питання, котрі належить поглибити й інтерпретаційно вдосконалити, проте активного руху в цій площині філологічних знань наразі не спостерігаємо. Що, звісно, не дуже добре, адже база для чергових розробок створена вагома.

Кафедра української літератури, очолювана впродовж багатьох років професором Г. А. В'язовським, досягла значних успіхів і у студіях творчості українських класиків – М. Коцюбинського, драматургії й театру корифеїв, І. Франка, Лесі Українки, інших митців, і у вивченні письменників ХХ століття та сучасної літератури. Слід наголосити, що публікації всіх поколінь її вчених прикметні заглибленням у теоретичні аспекти філологічних проблем та в історико-літературознавчі грані розвитку мистецьких процесів різних культурно-стильових епох.

Так само і з постаттю і творчістю Т. Шевченка пов'язана наукова доля чи не всіх викладачів кафедри упродовж її існування. Зокрема, А. В. Недзвідський ще 1941 р. захистив (під керівництвом професора Р. М. Волкова) кандидатську дисертацію з теми: “Т. Г. Шевченко і російські революціонери-демократи”. Докторська дисертація вченого, захищена 1964 року, називалася “Марко Вовчок в російському і українському літературному оточенні”; узявши до рук бібліографічний покажчик праць А. В. Недзвідського, читач переконається у значному творчому доробку літературознавця й журналіста (15 монографій, близько 1100 статей).

На етапі сьогодення постійно й успішно працює в галузі шевченкознавства доцент кафедри О. Г. Шупта-В'язовська, яка бере активну участь чи не в усіх Шевченківських конференціях, що проводяться в Київському й Черкаському національних університетах спільно з Інститутом літератури НАНУ. Через те набуток авторки публікацій про часово-просторові параметри творів Т. Шевченка складає солідний том, і він заслуговує на окреме видання.

Публікації переважно компаративного плану із шевченкознавчої тематики має доцент В. П. Саєнко, яка дослідила місце та роль постаті і творчості Т. Шевченка в культурному просторі Скандинавії [Див.: 3] та проаналізувала Шеченкові інкрустації в сучасному романі В.Шкляра “Чорний Ворон” [Див.: 5].

Авторську творчу нішу в шевченкознавстві віднайшов і продуктивно розробляє сьогодні професор А. А. Жаборюк, який із поділом кафедри української літератури на три навчально-наукові підрозділи – три літературознавчі кафедри – став викладачем кафедри теорії літератури і компаративістики. Його наукові інтереси зосереджені навколо творчої спадщини Шевченка-художника і графіка та її зв'язків із літературним доробком. Учений видав

8 мистецтвознавчих монографій, серед яких – “Малярська творчість Тараса Шевченка”, що інтерпретує органічне входження образотворчої спадщини художника в український живопис не тільки доби середньовіччя, а й першої половини XIX ст. та останньої третини XIX – поч. XX ст. Таким підходом досягнуто системне бачення доробку Шевченка – поета і художника, – її вписаність у контекст національної української специфіки, як і заглибленість у фольклорні, міфологічні, християнські джерела.

Опубліковано й монографічне дослідження професора Т. С. Мейзерської “Проблеми індивідуальної міфології: міфотворчість Тараса Шевченка” (1996), а також колективний збірник “З його духа печаттю...” (2004) (відповідальний редактор – професор, доктор наук Є. М. Прісовський, співавтори: Є. Прісовський (“Т. Г. Шевченко й національна, громадянська, людська самосвідомість народу та особистості”), Л. М. Ісаєнко (“Сучасне прочитання морально-етичної проблематики у творчості Тараса Шевченка”), Л. Б. Мостова (“Християнські традиції в творчості Т. Шевченка”), О. Є. Ткачук (“Колізії відчуженості в житті і творчості Шевченка”), А. Подмазко (“Психологізм повістей Т. Шевченка”), О. Коваленко (“Проблема внутрішнього конфлікту в інтимній ліриці Т. Г. Шевченка періоду після заслання”), Т. Л. Стоянова (“Маскарад добра і зла в містерії Т. Г. Шевченка “Великий льох”), Л. Д. Чижур (“Поема Т. Г. Шевченка “Великий льох” в контексті європейської романтичної думки”), Н. П. Малютіна (“Принципи архітектоники як спосіб організації драматичної дії в драмі Т. Г. Шевченка “Назар Стодоля”), О. Г. Шупта-В’язовська (“Жанрове мислення в творчості Тараса Шевченка (Аспект художнього часопростору”), І. Пономаренко і В. П. Саєнко (“Образ розп’яття в творчості Тараса Шевченка”), В. П. Саєнко (“Рецепція й інтерпретація долі та творчості Тараса Шевченка в Скандинавії”).

Франкознавство в кафедральному осмисленні теж має талановитих репрезентантів. Недарма були захищені п’ять кандидатських дисертацій: Т. С. Мейзерською – “Соціальна й естетична проблема характеру в оповіданнях І. Франка” (1980), Л. А. Ковальчук – “Публіцистика Івана Франка” (1982), Л. Б. Мостовою “Інакомовлення в прозі Івана Франка” (1988), А. І. Паньковим “Українська прогресивна критика переддня першої російської революції в боротьбі за народність літератури: Полеміка Івана Франка і Лесі Українки” (1982) та О. Є. Ткачук “Національно-патріотичне і загальнолюдське начало в ліриці Івана Франка” (1985).

Усі члени кафедри впродовж її функціонування доклали зусиль до розв’язання різних аспектів франкознавчих проблем. Серед студій на цю тему слід назвати низку статей М. Г. Устенка, П. Т. Маркушевського, І. Я. Зайця, М. О. Левченка, А. В. Недзвідського, М. А. Дашенка, М. О. Степняка-Ланшина, Л. Б. Мостової, О. Є. Ткачук, Т. С. Мейзерської, Є. М. Прісовського, В. П. Саєнко в одеських виданнях та в наукових збірниках Львова, Києва, Нагуєвичів. Найбільш ґрунтовні розробки творчості І. Франка і його значення в українській і світовій літературі належать перу Г. А. В’язовського й А. В. Недзвідського, І. М. Дузя і В. В. Фащенко, Т. С. Мейзерської і В. В. Шапоренка.

Типологічний та компаративний підходи до франкознавчої проблематики, репрезентовані, наприклад, статтю В. П. Саєнко про типологічні зв’язки українських письменників кінця XIX – початку XX століття (а серед них – М. Коцюбинський, Леся Українка, І. Франко, О. Кобилянська) зі скандинавськими літературами [Див.: 3]. Відкриваючи сторінку активного входження української літератури у світову культуру в доповіді “І. Франко і скандинавські літератури” [Див.: 4], дослідниця проаналізувала низку прикметних рис контактних і типологічних зв’язків, які виявилися на синхронному й діяхронічному рівнях

у таких форматах, як художній переклад, наукові студії, популяризаторська робота письменника.

Пріоритетним напрямком україністики в Одесі було й залишається дослідження творчості Лесі Українки. У цій галузі знань слід згадати, по-перше, чотири захищені дисертації: “Леся Українка – літературний критик: Естетичні принципи літературно-критичної діяльності” (1955) І. Є. Саєнка; “Українська прогресивна критика переддня першої російської революції в боротьбі за народність літератури: полеміка І. Франка і Лесі Українки” (1982) А. І. Панькова; “Своєрідність вираження авторської позиції у драматургії Лесі Українки” (1990) Л. М. Ісаєнко; “Національне і загальнолюдське в естетичній інтерпретації Лесі Українки” (1999) Л. Д. Чикур. Та цим не обмежується спектр лесезнавчих студій. Серед вагомих праць на цю тему маємо як ювілейні публікації (наприклад, колективні збірники “Леся Українка і сучасність. Тези доповідей та повідомлень Міжнародної науково-теоретичної конференції”, “Леся Українка і Одещина” (1991), так і системні дослідження. Це праці І. Є. Саєнка, Т. С. Мейзерської, Л. М. Ісаєнко, Н. П. Малютіної, Є. М. Прісовського, В. П. Саєнко. Завдяки сталому інтересу до творчості українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст., почесне місце серед яких посідає Леся Українка, з’явилася низка розвідок, що торкалися як аспектів художньої своєрідності поезії і драматургії, так і компаративних підходів. Варто згадати, зокрема, статтю І. Є. Саєнка “Із зв’язків Лесі Українки з болгарською літературою” та праці В. П. Саєнко “Леся Українка і скандинавські літератури: аспекти рецепції й інтерпретації”, “„Кассандра” Лесі Українки: мистецький синтез у модерністській системі поетики”, “Леся Українка і Ліна Костенко: традиція, контекст, художня своєрідність”.

Новаторським кроком у поліпшенні системи університетської науки було *відкриття й інтенсивне становлення кафедри новітньої літератури*, яку очолив знаний фахівець у цій галузі україністики, професор В. Фащенко. На той час – початок 1970-х рр. – це засвідчувало, що одеська літературознавча школа досягла значних результатів у спеціалізації та інтенсифікації досліджень над розвитком модернізму у ХХ столітті. В Україні аналогів подібних кафедр не знайдемо. Лиш у Московському державному університеті, що перебував під особливою опікою держави й у привілейованому становищі вірцевого вишу СРСР, була кафедра радянської літератури. Честь, надана Одеському державному університету, була закономірною з огляду на рівень і системність наукових студій, які продукував колектив під керівництвом В. Фащенко.

Сам же завідувач кафедри своє покликання літературознавця, починаючи з кандидатської дисертації про новелістику Олеся Гончара і своєрідного продовження її в докторській роботі про українську новелістику й новелістів, убачав у тому, щоб крок за кроком дослідити пізнаний (за радянськими стандартами) і непізнаний материк вітчизняної культури Розстріляного Відродження й пізніших культурно-стильових епох.

Прикметою таланту вченого була ясність мислення й чистота стилю з бездоганим знанням багатства і краси української мови, що давало змогу складні теоретичні й історико-літературні проблеми трактувати глибоко й водночас доступно для публіки. Увага до аналізу текстової матерії, синтез конкретних спостережень, які виводили на розуміння тієї чи тієї тенденції мистецького руху, ерудиція зумовили визнання його доробку і в Україні, і за кордоном; зокрема, праці дослідника перекладені російською мовою. Розширювали інтерпретаційне коло тем професора В. Фащенко його глибокі знання культурних здобутків інших народів і літератур, що додавало значимості контекстуальному вивченню українського письменства як

частини європейського і світового літературного, як частки процесу. Василь Васильович сформував наукові школи *літературознавства жанрологічного типу* і *психологічну*. Усі його праці, присвячені українській класиці (творчості М. Коцюбинського, В. Стефаніка, наприклад), чи сучасній літературі, зокрема аналізу щойно видрукованих творів, оберталися навколо питань поетики, узятих у широкому творчому діапазоні, з прискіпливим розглядом цілісної природи художньої майстерності.

І цю своєрідність естетичного мислення митців, які ставали об'єктом дослідження, він обсервував *методикою “вгляду”* (Ю. Шерех) в усі складники художньої системи, що формувала їх авторську духовну структуру. Сприймавши від своїх вишівських учителів уроки мудрості, учений передав їх учням, будучи й талановитим наставником. У статті “Мій університет” професор писав: “...я все життя тягнувся до фронтовиків, які були моїми вчителями в університеті – до Григорія Андрійовича В'язовського, який блискуче викладав українську літературу, до Олени Петрівни Ковальчук, котра відкрила мені античну літературу, до Костя Юхимовича Данилка, що читав лекції з грузинської і білоруської літератур, до Федора Павловича Смагленка – чудового знавця української мови. А трохи пізніше моїми друзями стали Михайло Олександрович Левченко, Леон Хачикович Калустян, Михайло Юхимович Раковський, Іван Михайлович Дузь, Аркадій Петрович Іванов і багато інших фронтовиків, які своїми науковими працями, своєю безкорисливою діяльністю визначали обличчя нашого університету. Думаю, що *це вони дали йому розгін у майбутнє. І дуже жаль, що ми тепер щось втрачаємо від того духу творчості і побратимства*. Не можу тут не згадати і школу, яку я пройшов у професорів Андрія Володимировича Недзвідського і Артема Амвросійовича Москаленка. Це були унікальні люди, лектори, котрих тепер не так уже й багато у наших вузах. Це були віртуози, артисти, чудові знавці слова у всіх його вимірах і значеннях” [6, 256].

Свою успішною працею філолога В. Фащенко, як і чимало представників одеської літературознавчої школи – Г. В'язовський, І. Дузь, Н. Кузякіна, М. Левченко, А. Недзвідський, С. Ільов, Т. Мейзерська, Є. Прісовський, А. Слюсар, Н. Шляхова, Є. Черноіваненко та ін., у свою найкращу пору й у період розквіту кафедри української літератури довели вагу українського Слова, потрапивши в загальнолюдський код, так витлумачений Ліною Костенко: “Ще в античному світі знали силу мистецтва й науки. Вони знали, що саме література й мистецтво (а значить, і літературознавство в контексті гуманітарних наук. – В. С.) дарують безсмертя, бо тривають у часі. Гуманісти розробили ідею *історичного безсмертя*. Де вже ті давні греки, де римляни, а історичне безсмертя їм гарантоване на віки” [1, 11].

Отже, була сформована основа основ наукової традиції: *спадковість поколінь*, які пройшли справжній вишкіл, що мали на кого рівнятися, зростати у процесі здорової творчої конкуренції; *естафетність духу культури й побратимства*, підтримані бажанням бути гідними своєї кафедри й класичного університету, примножувати наукові здобутки не так заради особистої слави, як заради престижності україністики в системі кращих універсалій філології та гуманітаристики. У такому річищі працювали і працюють вихованці одеської наукової школи не тільки в Одесі (професори Н. М. Шляхова, Є. М. Черноіваненко), а й у Києві (професор В. Є. Панченко), Дніпропетровську (професор Н. І. Заверталюк), Кіровограді (професор Г. Д. Ключек), Вінниці (професор М. П. Стрельбицький) тощо.

Авторитетною, зною кафедра стала не випадково: тичинівський вираз “за всіх скажу, за всіх переболію” завжди був для її працівників внутрішньою

спонукою до пошуків і реалізації тем, присутніх для розуміння специфіки університетської науки; тем, хоч і дразливих, але вагомих для відкриття новаторських підходів до їх трактування не лише на рівні “чистої науки”, а й на рівні донесення здобутків до широкої студентської аудиторії і громадськості. Через те комплекс завдань, покладений на плечі вишівського україніста, давав позитивні приклади студентам, як сформувати науковий і творчий тип мислення й досягти успіху у справі безпосереднього запровадження аналітичних знань у виробництво – шкільний і вишівський навчальний процес, у фах журналіста й письменника. Бо випускники кафедри досягли успіхів і як поети та прозаїки (Володимир Базилевський, Микола Братан, Анатолій Глушак, Іван Григурко, Григорій Гусейнов, Анатолій Качан, Святослав Караванський, Анатолій Колісниченко, Василь Полтавчук, Олекса Різників, Михайло Стрельбицький, Тарас Федюк та ін. До того ж частина з них витримала серйозний іспит на високу моральність і твердість переконань в умовах дисидентського руху. Чимало науковців кафедри, особливо старшого покоління, також стали членами НСПУ, виявивши свої креативні здібності у двох сферах творчості.

Одеська школа літературознавства репрезентує продуктивну *закоріненість у культурні пласти*, що витворили феномен Півдня України, де злилися багатонаціональні первні, при цьому аж ніяк не притлумивши виразність і оригінальність українського складника з його неповторним колоритом і ментальністю, що зросла на ґрунті стихій моря і степу та загартувалася на семи вітрах історії, залишивши недоторканим національне ядро вітчизняної духовності, її європейську аuru.

Недарма в “Гімні філологічного факультету” (слова Василя Полтавчука, музика Миколи Свидюка) топос Одеси як південної столиці України, і топос філологічного факультету як університету-ювіляра зливаються в неподільне ціле:

На березі моря, на березі степу
В обіймах солоних і хлібних вітрів
Щоранку висвічує сонце планету,
Народжену тут із любові до слів.
Тут серця мого прописка довічна,
Тут долі моєї життєвий поріг.

Сюди повертатимусь подумки й пішки
Із різних, найдалших у світі доріг.
Тут гавань і простір, тут якір і парус,
Висока орбіта любові до слів.
На березі моря, на березі степу
В обіймах солоних і хлібних вітрів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костенко А. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. – К.: КМ Academia, 1999.
2. Нагірняк О. Українознавчі дослідження у Новоросійському університеті наприкінці XIX – на початку XX ст. // *Пам'ять століть*. – 2004. – № 6. – С. 62-85.
3. Саєнко В. П. И. Франко и скандинавские литературы // *Иван Франко и мировая культура*. – Киев: Наукова думка, 1986. – С. 28-29.
4. Саєнко В. П. З українсько-скандинавських культурних взаємин кінця XIX – початку XX ст. // *Ідеї соціалізму та інтернаціоналізму в українській літературі*: Зб. наук. праць. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 213-260.
5. Саєнко В. П. Шевченкові інкрустації в романі «Чорний Ворон. Залишенець» Василя Шкляра // *Збірник праць Міжнар. (38-ї) наук. шевченківської конф.* – Черкаси, 2011. – С. 311-337.
6. Фащенко В. Мій університет // *Історико-літературний журнал*. – 2004. – № 10. – С. 256.

Отримано 23 січня 2015 р.

м. Одеса